

Tema: Türkmenistanda raýat jemgyýeti.

I sapak. Milletiň döredijilik we guruslyk ukybynyň ýokarlanmagy

Meýilnama:

1. Millet we onuň döredijilik ukyplary. Jemgyýetiň ýaşayyş durmuşy. Türkmeniň ýaşayyş medeniýeti.
2. Türkmenistanda adamyň mertebelenmegi, adam hukuklarynyň kepillendirilmegi we goralmagy.
3. Berkarar döwlet we milletiň jebisligi. Bagtyýarlyk döwründe siwilleşen ösüşe eýe bolan türkmen milletiň özüne dünýäni açmagy we dünýä açylmagy.

2-nji sapak. Türkmenistanda raýat jemgyýetiniň berkararlanmagy.

Meýilnama:

1. Döwlet we jemgyýet. Olaryň özara gatnaşyklary. Raýat jemgyýeti. Türkmenistanyň Konstitusiasynda şahsyýetiň we döwletiň özara gatnaşyklarynyň kadalaşdyrylyşy.
2. Jemgyýetçilik durmuşynyň durnuklylygy Türkmenistanda hukuk döwletini, raýat jemgyýetini gurmagyň girewi hökmünde. Hususy eýeçiligiň giňelmegi we demokratiýanyň ýaýbaňlanmagy esasynda raýat jemgyýetiniň edaralarynyň kemala gelmegi.
3. Türkmenistanda saýlawlar ulgamy. Jemgyýetçilik guramalary we partiýa ulgamy.

Peýdalanylan edebiýatlar:

1. Berdimuhamedow Gurbanguly. Döwlet adam üçin. A.2007
2. Berdimuhamedow Gurbanguly. Ösüşiň belentliklerine tarap. 9 tomluk. A.2008-2017
3. Berdimuhamedow Gurbanguly. Bitarap Türkmenistan. A.2015
4. Berdimuhamedow Gurbanguly. Parahatçylyk sazy, dostluk, doganlyk sazy. A.2016
5. Berdimuhamedow Gurbanguly. Türkmenistan. A. 2016
6. Paýhas çeşmesi. A. 2016
7. Berdimuhamedow Gurbanguly. Türkmenistan – Beýik Ýüpek ýolunyň ýüregidir. A.2017
8. Arkadagyň ajap eýýamy. A. 2017
9. Saparmyrat türkmenbaşy. Ruhnama. 1-nji, 2-nji kitaplar. A. 2001, 2004
10. Suwhanow N., Süleýmanow S., Zahirow B., Ataýew M. we beýlekiler. Türkmenistanda täze Galkynyş eýýamy. A.2011

1. Türkmenistanda demokratik, hukuk, dünýewi döwletiň binýadyny berkitmek ugrunda alnyp barylýan işler.

Jemgyýetiň syýasy ulgamynyň ýokarda görkezilen düzüm bölekleriniň ählisi jemgyýetçilik işjeňliginiň köp görnüşlerini amala aşyrmagyň dowamynda ýüze çykýarlar we belli bir sosial toparyň bähbitlerini döwlet syýasatynda aňlatmaklygyň guraly bolýarlar. Emma olaryň döwletden aýrallykda syýasata edýän täsiri çäklidir. Çünki jemgyýetiň syýasy ulgamynyň iň esasy we wajyp düzüm bölegi hökmünde döwlet beýleki düzüm böleklerine garanynda jemgyýetiň syýasy durmuşyna has uly we düýpli täsir edýär.

Mälim bolşy ýaly, döwlet jemgyýetiň önümi bolup durýar. Başgaça aýdylanda, aýratyn şahsyýetler özara gatnaşyklara girip, belli bir durmuş toparlaryny döredýärler. Adamlaryň we durmuş toparlaryň kadalar we gymmatlyklar esasynda birleşdirilen gatnaşyklarynyň ulgamy hem jemgyýet bolýar. Şol durmuş toparlarynyň agzalary öz zerurlyklaryny kanagatlandyrmak üçin ykdysady, medeni we sosial-syýasy institutlary döredýärler. Döwlet olaryň iň esasysydyr. Kanun çykaryş, kazyýet we dolandyryş, saýlawlar we sala-salşyklar ulgamlary hem-de beýleki jemgyýeti hemmetaraplaýyn edara etmek üçin zerur bolan ulgamlar bolsa “Döwlet” atly ägirt uly institutyň düzüm bölekleri bolup durýarlar. Syýasy partiýalar, jemgyýetçilik pikiri, köpçülikleýin habar beriş serişdeleri hem döwlet bilen berk baglanşykda bolýarlar. Döwletiň esasy alamatlary, onuň ýerleşýän çäginin, hemişelik ilatynyň, häkimiýet-dolandyryş ulgamynyň we özygtyýarlygynyň (suwerenitetiniň) bolmagyndan ybaratdyr. Mundan başga-da döwletiň serhetleri, hukuk ulgamy, döwlet gaznasy, maliýe ulgamy ýaly esasy-goşmaça alamatlary bardyr.

Hukuk ylmy, bütin dünýäniň ähli döwletlerini döwlet dolandyryşynyň tapawutly aýratynlyklary boýunça monarhiýa, respublika, döwlet gurluşynyň tapawutly aýratynlyklary boýunça bolsa federasiýa, konfederasiýa, unitar döwlet we döwletiň syýasy düzgüniniň tapawutly aýratynlyklary boýunça demokratik ýa-da demokratik däl döwlet ýaly birnäçe görnüşlere bölýär.

Häzirki döwürde ykrar edilen hukuk dessurlaryna laýyklykda islendik döwletiň konstitution gurluşy onuň Esasy Kanuny bolan Konstitusiyasynda kesgitlenýär. Dünýäniň islendik döwletinde bolşy ýaly, halkymyzyň asyrlaryň dowamynda toplan milli döwletlilik dessurlary bilen döwlet gurmaklyk babatda öňde baryjy dünýä tejribesi utgaşdyrylyp döredilen garaşsyz döwletimiziň hem özboluşly aýratynlyklary bar. Şol aýratynlyklar hem Türkmenistanyň Konstitusiyasynda berkidilýär. 2008-nji ýylda hormatly Prezidentimiziň parasatly baştutanlygynda, üstünlikli amala aşyrylan Türkmenistanyň Konstitusiyasyny kämilleşdirmek işleriniň dowamynda-da Konstitution topar tarapyndan beýleki ugurlar bilen birlikde Esasy Kanunymyzda döwletimiziň konstitution gurluşynyň esaslary berkidilýän kadalarynyň mazmunyny baýlaşdyrmaklyga we olaryň düzümini sünnälemäge hem aýratyn üns berildi.

Türkmenistanyň Konstitusiyasynyň 1-nji maddasynda berkidilýän: “Türkmenistan - demokratik, hukuk we dünýewi döwlet bolup, onda döwleti dolandyrmak prezident respublikasy görnüşinde amala aşyrylýar.” diýen hukuk

kadasy halkymyzyň milli özboluşlylygyna we umumy ykrar edilen halkara ýörelgelerine laýyk gelyän döwlet syýasy-hukuk gurluşyny saýlap alandygyny aňladýar. Şu kesgitlemäniň Türkmenistan döwletiniň gurluşyny düşündirmeklik üçin örän ähmiýetli bolany sebäpli, onuň üstünde durup geçeliň.

Demokratiýa diýlende, döwlet häkimiýetiniň ýeke-täk gözbaşy hökmünde halkyň ykrar edilmegi, saýlawlylyk, aç-açanlyk ýörelgelerinden ugur alnyp döredilen wekilçilikli edaralar tarapyndan dolandyrylýan döwletde raýatlaryň erkinligini we deňhukuklygyny üpjün edýän syýasy düzgüne düşünilýär.

Hukuk döwleti diýen düşünje ilki bilen döwletde kanunyň agalygynyň berkarar edilmegini, jemgyýetiň raýat jemgyýeti derejesine kämilleşmegini, ynsanyň – onuň mertebesiniň, tebigy hem mizemez hukuklarynyň döwlet üçin ýokary, baş gymmatlyk hökmünde görülmegini aňladýar. Kanunyň agalygy diýmek – bu döwletde halk köpçüliginiň we her bir şahsyýetiň bähbidini nazarda tutmak bilen, şeýle-de dünýä bileleşiginiň ykrar eden hem Birleşen Milletler Guramasynyň kabul eden Ylalaşyklarynyň ynsanperwer kadalaryndan ugur alyp, döwletiň kanun çykaryjy edarasy tarapyndan kabul edilen Konstitusiýanyň we ähli kanunlaryň hemmeler tarapyndan deň-derejede berjaý edilmegi, kanunyň döwletiň bütin çäginde höküm sürmegi, jemgyýetde we döwletde kanunyň ähli zatdan belentde durmagy diýmekdir. Hormatly Prezidentimiziň halk arasynda ägirt uly meşhurlyga eýe bolan „Döwlet adam üçindir!“ diýen şygary bolsa hukuk döwletiniň düýp özenini düzýän hakykatyň in aýdyň we in takyk aňlatmasydyr.

Dünýewi döwlet diýlende bolsa, Esasy Kanunymyzda kesgitlenilişi ýaly, döwletiň dinleriň we dine uýmagyň erkinligini, olaryň kanunyň önünde deňligini kepillendirýändigini, dini guramalaryň döwletden aýrydygyny we olaryň döwletiň işlerine gatyşmagyna hem-de döwlet işlerini ýerine ýetirmegine ýol berilmeýändigini, şeýle hem döwletiň bilim ulgamynyň dini guramalardan aýrydygyny we onuň dünýewi häsiýete eýedigini aňladýar.

Görşümüz ýaly, Türkmenistanyň konstitusion gurluşynyň binýatlaýyn ýörelgeleri hökmünde parahatçylyk, demokratiýa, adalatlylyk we ynsanperwerlik ýaly ýörelgeler kesgitleýär. Döwlet amala aşyrylýan ähli işlerde şu ýörelgelerden ugur alyp, ýurdumyzyň her bir raýat üçin mähriban öý bolmagyny üpjün edýär. Döwlet gurluşy Esasy Kanun tarapyndan kesgitlenýär we döwlet edaralary Konstitusiýanyň we kanunlaryň çäginde hereket edýärler. Türkmenistanyň Prezidenti Konstitusiýany we kanunlary durmuşa geçirýär. Konstitusiýanyň döwlet gurluşyny kesgitlemekde wajyp ornuny göz önünde tutup, ony häsiýetlendirmeklige çalşalyň.

2. Türkmenistanyň Konstitusiýasy. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedow “Ýurduň Konstitusiýasy kanunçylygyň kepili, raýatlaryň hukuklarynyň we erkinliginiň berjaý edilişiniň, ýurdumyzyň mundan beýläk-de ösüşiniň kepili hökmünde esasy orny eýeleýär” diýip belleýär. Bu kesgitlemeden görnüşi ýaly, döwletiň hukuk binýadyny emele getirýän, döwletiň we raýatlaryň esasy hukuklarynyň, borçlarynyň, zýygiderlikli amallarynyň we gurluşlarynyň resmi beýany döwletiň Konstitusiýasydyr.

Has giňişleýin aýdylanda, Konstitusiýa – bu döwletiň jemgyýetçilik we döwlet gurluşyny, häkimiýetiň wekilçilikli edaralarynyň döredilmeginiň, işlemeginiň, işiniň üýtgedilmeginiň we bes edilmeginiň tertibini hem-de ýörelgelerini, saýlawlar we sala-salşyklar ulgamynyň gurluşyny, raýatlaryň esasy hukuklaryny we borçlaryny, döwletiň häkimiýet şahalarynyň gurluşyny we häkimiýet şahalarynyň edaralarynyň hem-de wezipeli adamlarynyň ygtyýarlyklaryny kesgitleýän ýurduň baş kanunydyr, şeýle hem Konstitusiýa döwletiň tutuş hereket edýän kanunçylygynyň esasy goýujy binýadydyr. Konstitusiýa sözi “constitutio” diýen latyn sözünden emele gelip, “gurmaklyk, dikeltmeklik” diýen manylary aňladýar.

Mälim bolşy ýaly, her döwletiň Konstitusiýasynyň halkyň mentalitetine esaslanýan özboluşly aýratynlyklary bardyr. Türkmenistanyň Esasy kanunynyň aýratynlygy barada aýdylanda bolsa, Konstitusiýanyň agramly böleginiň ynsanyň tebigy we mizemez hukuklarynyň kanuny taýdan kepillendirilmegine gönükdirilýändigini bellemeli. Şahsyýet, onuň hukuklary we erkinligi biziň jemgyýetimiziň baş gymmatlygy bolup durýandyr. Bu hakykat biziň döwletimiziň gurluşynyň esasy ýörelgesidir.

Ýokarda bellenilişi ýaly, türkmen halky öz Garaşsyzlygyna eýe bolanyndan soňra, 1992-nji ýylyň 18-nji maýynda umumy adamzat gymmatlyklary hökmünde kesgitlenýän hem-de dünýä bileleşigi tarapyndan umumy ykrar edilen ähli ýörelgeler bilen birlikde türkmen halkynyň gadymdan gelýän asylly dąp-dessurlaryny özünde jemleýän Türkmenistanyň Konstitusiýasyny kabul etdi. 2008-nji ýylyň 26-njy sentýabrynda täze Galkynyş eýýamynyň reallyklaryndan ugur alyp, Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň baştutanlygynda, üýtgetmeler we goşmaçalar girizilen Türkmenistanyň Konstitusiýasynyň täze redaksiýasy kabul edildi. 2016-njY ýylyň 26-njy sentýabrynda Bagtyýarlyk döwrüniň reallyklaryndan ugur alyp, Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň baştutanlygynda, üýtgetmeler we goşmaçalar girizilen Türkmenistanyň Konstitusiýasynyň täze redaksiýasy kabul edildi.

Kämilleşdirilen görnüşde kabul edilen Türkmenistanyň Konstitusiýasy, 142 maddany özünde jemleýän, 6 bapdan we 8 bölümden ybarat bolup, onuň birinji bölümi **„TÜRKMENISTANYŇ KONSTITUSION GURLUŞYNYŇ ESASLARY“** diýlip atlandyrylýar. Esasy Kanunymyzyň bu bölümi, Türkmenistan döwletimiziň döwlet gurluşyny we onuň hukuk mazmunyny, onuň hukuk ýagdaýyny we syýasy ulgamyny, jemgyýetiň we döwletiň özara gatnaşygyny kesgitleýän esasy goýujy ýörelgelerini özünde berkidýär.

Konstitusiýanyň ikinji bölümi bolsa, **„TÜRKMENISTANDA ADAMYŇ WE RAÝATYŇ HUKUKLARY, AZATLYKLARY HEM BORÇLARY“** diýlip atlandyrylýar hem-de adamyň we raýatyň hukuklaryny we azatlyklaryny döwletiň we jemgyýetiň iň ýokary gymmatlygy hökmünde berkidýän hukuk kadalaryny özünde jemleýär.

Konstitusiýanyň üçünji bölümi **„TÜRKMENISTANDA DÖWLET HÄKIMIÝET EDARALARYNYŇ ULGAMY“** diýlip atlandyrylyp, Türkmenistanda ýokary döwlet we ýerli häkimiýeti hem-de dolandyryşy amala

aşyrýan döwlet edaralarynyň we wezipeli adamlaryň ygtyýarlyklaryny we borçlaryny kadalaşdyrýan hukuk kadalaryny özünde jemleýän baş bapdan ybaratdyr.

Konstitusiýanyň „**ÝERLI ÖZ-ÖZÜNI DOLANDYRYŞ**“ diýlip atlandyrylýan dördünji bölümide, ýerli öz-özünü dolandyryş ulgamyny emele getirýän Geňeşler we ýerli jemgyýetçilik öz-özünü dolandyryş edaralarynyň hukuk ýagdaýlaryny we olaryň gurluş mazmunyny özünde jemleýän hukuk kadalary berkidilýär.

Konstitusiýanyň başinji bölümi „**SAYLAW ULGAMY, SALA SALŞYK**“ diýlip atlandyrylyp, onda saýlaw we sala salşyk ulgamy baradaky esas goýujy hukuk kadalaryny özünde jemleýär.

Türkmenistanyň Konstitusiýasynyň „**PROKURATURA**“ diýlip atlandyrylýan altynjy bölümi bolsa Türkmenistanyň kanunlarynyň, Türkmenistanyň Prezidentiniň, Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň namalarynyň, Türkmenistanyň Mejlisiniň kararlarynyň takyk we birmeňzeş berjaý edilişine gözegçiligiň Türkmenistanyň Baş prokuroryna hem-de oňa tabyn prokurorlara ýüklenilýänligi baradaky hukuk kadadan başlamak bilen, tutuş prokuratura edaralarynyň hukuk ýagdaýyny, onuň ygtyýarlyklaryny we borçlaryny kesgitleýän esas goýujy hukuk kadalary berkidilýär.

, adyl kazyýetligi amala aşyrýan döwlet häkimiýetiniň garaşsyz we özbaşdak şahasy bolup durýan kazyýet edaralarynyň hukuk ýagdaýy, olaryň öz işlerini amala aşyrmakda özbaşdaklygy, hem-de kazyýet häkimiýetiniň diňe kazyýetlere degişlidigi baradaky hukuk kadalaryny özünde berkidýär.

Türkmenistanyň Konstitusiýasynyň ýedinji bölümi „**YKDYSADYÝET WE MAKIÝE-KARZ ULGAMY**“ diýlip atlandyrylyp, pul karz bermek ulgamy kanun esasynda sazlaşdyrylýar.

Türkmenistanyň Konstitusiýasynyň „**JEMLEÝJI DÜZGÜNLER**“ diýlip atlandyrylýan in soňky sekizinji bölüm, 3 maddany öz içine almak bilen, kanunlaryň, şeýle hem döwlet edaralarynyň we wezipeli adamlaryň beýleki hukuk namalarynyň Konstitusiýanyň esasynda we şoňa laýyklykda kabul edilýänligi, eger-de Konstitusiýada we kanunlarda görkezilýän düzgünleriň biri-birine gabat gelmedik halatynda Konstitusiýanyň düzgünleriniň hereket edýänligi barada, şeýle hem Konstitusiýanyň döwleti dolandyrmagyň prezident respublikasy görnüşinde amala aşyrylýandygy hakyndaky düzgünleriniň üýtgedilip bilinmezligi we Konstitusiýany üýtgetmek hakyndaky Kanunyň, diňe Türkmenistanyň Mejlisiniň deputatlarynyň bellenen sanynyň azyndan üçden iki böleginiň ýa-da ähliahk sala salşygyna gatnaşan Türkmenistanyň raýatlarynyň ýarysyndan köpüsiniň oňa ses bermegi bilen kabul edilen diýlip hasap edilýändigini baradaky hukuk kadalaryny özünde jemleýär.

Konstitusiýa özygtyýarly döwletiň esasy düzümligini bolup durýandygyny hem bellemeli. Sebäbi ýokarda görkezilşi ýaly, Konstitusiýada tutuş döwletiň hukuk ýagdaýynyň kesgitlemesi we döwletiň düýp özenini düzýän ýörelgeler berkidilýär. Döwletiň gurluşy, häkimiýet-dolandyryş ulgamynyň görnüş, düzümi we gurluşy, döwlet nyşanlarynyň görnüşleri kesgitleýär. Şonuň bilen bir wagtda-da döwletiň syýasy-hukuk gurluşynyň mazmunyna laýyklykda, döwlet gurluşyny emele getirýän institutlaryň ygtyýarlyklary, olary döretmegiň, üýtgetmegiň we

olary ýatymagyň tertibi kadalaşdyrylýar. Şonuň ýaly-da döwletiň raýatlarynyň aýrybaşgalaşdyryp, ýagny ýaşayşa, saglyga, zähmete, bilime, döwlet edaralaryna saýlanmaga we saýlamaklyga bolan hukuklary ýaly özgelere geçirip bolmaýan tebigy hem mizemez hukuklary kontitusion kadalar arkaly kepillendirilýärler. Konstitusiýanyň kadalary hem döwletiň tutuş hukuk ulgamyny emele getirmek üçin başlangyç we täze kabul edilýän kanunlaryň ählisiniň laýyk gelmegi hökmany bolan ýokary baş ölçeg bolup hyzmat edýär. Jemgyýetiň kadaly hereket etmeginde hukuk ulgamy aýratyn ähmiýetlidir. Täze Galkynyş eýýamynda şol ulgamyň özboluşly aýratynlyg eýe bolşuny açyp görkezmeklige çalşalyň.

3. Türkmenistanyň Konstitusiýasynda adamyň döwletiň we jemgyýetiň iň gymmatly hazynasy diýip yglan edilmegi

Ýokarda bellenip geçilişi ýaly, her bir döwletiň özboluşlylygyny köp derejede onuň syýasy-hukuk gurluşy kesgitleýär. Biziň döwletimiziň hem edil dünýä bileleşiginiň beýleki döwletlerinde bolşy ýaly özboluşly aýratynlyklary bolup, olar döwletimiziň mazmunyny we onuň jemgyýetimize edýän täsirini kesgitleýär. Türkmenistan döwletiniň esasy aýratynlygy bolsa Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan öňe sürülen “Döwlet adam üçindir!” diýen şygarda jemlenýär. Ol Türkmenistanda adam, onuň ömri, saglygy, abadançylygy, mynasyp ýaşayş-durmuş derejesi, umuman, her bir ynsana doglan pursadynda berilýän tebigy we mizemez hukuklarynyň ählisi, döwlet üçinem, jemgyýet üçinem ýokary baş gymmatlyk bolýandygyny aňladýar. Has anyk aýdylanda, biziň döwletimizde adam iň gymmat hazyna diýlip ykrar edilýär hem-de durmuşa geçirilýän köp ugurly döwlet maksatnamalarynyň hemmesi, her bir ynsanyň aýratynlykda we tutuş jemgyýetiň bütewilikde utgaşdyrylan bähbidini gazanmaklyga gönükdirilýär. Hut şu, häsiýetli aýratynlygy-da, döwletimiziň, “Ähli adamlar mertebesi we hukuklary babatda deň dogulýarlar. Adamlara aň we wyždan berlendir hem-de olar bir-biri babatda doganlyk ruhunda hereket etmelidirler” diýip, tutuş adamzadyň “Ählumumy adam hukuklary hakyndaky” Jarnamada yglan eden belent adamkärçilikli ýörelgesini baş wezipe hem esasy borç hökmünde kabul edýändigini anyk görkezýär. Türkmenistanda döwletiň, jemgyýetiň we öz raýatlarynyň önündäki wezipelerini neneňsi derejede netijeli berjaý edýändigini bolsa halkymyzyň gündelik durmuşynda bolup geçýän oňaly özgerişmelere tarap üýtgeşmelerde-de aýdyň görünýär.

Ýurdumyzda, döwlet, adamyň we raýatyň hukuklarynyň hem azatlyklarynyň ähli görnüşlerini üpjün etmek bilen birlikde, ynsanyň sosial-ykdysady hukuklarynyň kepillendirmelerine, olaryň durmuşa geçirilmegi üçin ähli şertleriň döredilmegine aýratyn üns berýär. Ýokarda biz ony hukuk ulgamynyň kämilleşmeginde hem gördük. Türkmenistanda sosial goraglylygyň belent nusgasynyň görkezilip, halka elektrik togy, gaz, ulaglar üçin ýangyç ýaly energiýa serişdeleriniň ähli görnüşleriniň, şonuň ýaly-da, agyz suwunyň, nahar duzunyň mugt berilmegi, zähmet haklarynyň, talyp haklarynyň, pensiýalaryň, döwlet hemaýat we kömek pullarynyň möçberiniň her ýylda yzygiderli artdyrylmagy adamlaryň sosial-ykdysady hukuklarynyň hem azatlyklarynyň döwlet tarapyndan berk we ýokary derejede üpjün edilýändiginiň aýdyň subutnamasy bolup çykyş edýär. Ýurdumyzda

amal edilýän ähli maksatnamalar adamyň mertebeli we umuman, ilatyň bol-elin ýaşamaklygyna gönükdirilýär. Özi hem ylym-bilim pudagynda başlanan düýpli özgerişler halk hojalygynyň, adamlaryň durmuşynyň ähli ugurlaryny öz içine alyp gün-günden giňelýär.

2010-njy ýylyň 14-nji maýynda geçen Türkmenistanyň Ýaşulylar Maslahatynda döwlet Baştutany ýurtda, şol sanda uzakda ýerleşýän obalaryň, şäherçeleriň ilatynyň we uzakdaky öri meýdanlarynyň arassa agyz suwy bilen üpjünçiligini möhüm meseleleriň hatarynda görkezdi hem-de bu meseläni çözmek barada degişli ýolbaşçylaryň we pudak edaralaryň önünde duran wezipeleri kesgitledi. Türkmenistanyň Prezidenti olara ýurdumyzyň ähli ilatly ýerlerini, ilkinji nobatda bolsa, mekdebe çenli çagalar edaralaryny, mekdepleri we beýleki okuw mekdeplerini, hassahanalary, jemgyýetçilik ýymiti kärhanalaryny arassa agyz suwy bilen doly üpjün etmegiň Baş Maksatnamasyny işläp taýýarlamagy tabşyrdy.

Görşümüz ýaly, Türkmenistanda ähli döwlet we jemgyýetçilik edaralary, wezipeli adamlar döwletimiziň baş aýratynlygy bolan, ynsanperwerlik ýörelgesini durmuşa geçirmeklige işewür gatnaşyp, olary jemgyýetimizde has mäkäm ornaşdyrmaklyga, şonuň netijesinde-de adamlaryň erkinligini, hemmetaraplaýyn kämilleşmeklerini üpjün etmeklige öz goşantlaryny goşýarlar. Bu bolsa ahyrky netijede häkimiýetlilik, ruhubelentligi, adalatlylygy, milli jebisligi, tutuş halkyň agzybirligini, adamlaryň ýaşayyş-durmuş derejesiniň mundan beýläk-de yzygiderli abadanlaşmagyny berkarar etmeklige gönükdirilýär we durnukly kämilleşýär. Durmuş jemgyýetçilik gatnaşyklaryny düzgünleşdirýän kanunlary, ilki bilen hem döwrüň talabyna laýyk gelmeýän kanunlary täzelemegi talap edýär. Biziň raýatlarmyzyň hukugyna we erkinligine dahylly bolan kanunçylyk namalarynyň hem bir topary, ýokarda görkezilşi ýaly, täzelenmeli boldy. Döwletimiziň döwlet işiniň ähli ugurlarynda bolşy ýaly, kanunçylyk çygrynda-da bu işleri amala aşyrmak üçin ýeterlik we hemme taraplaýyn potensiýalynyň bardygyny biz görýäris.

Hormatly Prezidentimiz öz çykyşlarynda döwlet düzümleriniň hem-de wezipeli adamlaryň önünde durýan anyk wezipeler barada nygtamak bilen, olaryň ynsanperwerlik ulgamynda raýatlaryň ýaşayyş-durmuş şertleriniň ygtybarly goraglylygyny üpjün etmekden, ýurtda parahatçylygy, ylalaşygy we asudalygy goldamakdan ybaratdygyna ünsi çekýär. Türkmenistanda döwlet düzümleriniň hem-de wezipeli adamlarynyň önünde durýan bu wezipe, döwletiň düýpli özgertmeler syýasatynyň durmuşa geçirilmeginiň ýokary netijeliligini üpjün etmek, raýatlarmyzyň maddy-hal ýagdaýynyň yzygiderli ýokarlandyrylmagy, ähli özgertmeleriň bolsa her bir raýatyň aýratynlykda we tutuş jemgyýetiň bilelikdäki utgaşdyrylan bähbidine gönükdirilmegi bilen berk baglanyşyklydyr. Şonuň bilen birlikde-de, ynsanperwerlik ulgamynda amala aşyrylmaly wezipeler, şol özgertmeleriň meýilnamalaýyn esasyňy özünde jemleýän bütin ýurdumyzyň hem-de welaýatlarmyzyň durmuş-ykdysady ösüşiniň maksatnamalarynyň we “Türkmenistanyň Prezidentiniň obalaryň, şäherçeleriň, etrapdaky şäherleriň we etrap merkezleriniň ilatynyň durmuş-ýaşayyş şertlerini özgertmek boýunça 2020-nji ýyla çenli döwür üçin Milli maksatnamasynyň” durmuşa geçirilmegi bilen

hem baglydyr. Bu bolsa Türkmenistany sosial döwlet hökmünde häsiýetlendirmäge doly esas berýär.

Hukuk ylmynda kesgitlenişine görä, sosial döwlet diýlende, öz raýatlarynyň abadan ýaşayşy we erkin ösüşi üçin ähli amatly şertleri döredýän, tutuş döwlet syýasaty adamlaryň saglygyny, maşgalany, eneligi, çagalygy goramaga, şonuň ýaly-da adamlar üçin howpsuz zähmet şertlerini üpjün etmäge, maýyplara hem garrylara yzygiderli we möçberleri birsyhly artdyrylýan döwlet hemaýatlaryny bermäge, şeýle hem adamlara durmuş taýdan goraglylygyň ähli mümkinçiliklerini kepillendirmäge gönükdirilen döwlete düşünilýär. Biziň döwletimiziň syýasy-hukuk gurluşyny häsiýetlendirýän bu ýagdaýlar gündelik durmuşymyza hem anyk beýanyňy tapýarlar. Hormatly Prezidentimiziň döwlet baştutanlygyna saýlanan ilkinji günlerinden bäri, döwletimiziň sosial ugra gönükdirilen syýasatynda amala aşyrylýan ähli işlerde her bir ynsanyň we tutuş halkyň bähbidinden ugur almaklyk baş ýörelge hökmünde goldanylyp gelinýär. Adam hakyndaky çäksiz aladany döwletiň baş wezipesi hökmünde kesgitleýän Türkmenistanda, erkin bäsdeşlik, açyklyk, pikir we söz azatlygy ýaly hakyky demokratiýa ýörelgelerine gollanylyp geçirilen saýlawlaryň esasynda düzülen milli parlamentiň – Türkmenistanyň Mejlisiniň hem, döwletimiziň ynsanperwerlik wezipesini durmuşa geçirmekde ähmiýeti örän uludyr.

Täze Galkynyş eýýamynyň täze jemgyýetinde-de halkymyza mahsus bolan ruhy-ahlak gymmatlyklaryny jemgyýetimiziň her bir agzasynyň kalbynda galkyndyrmak babatda ençeme çäreler durmuşa geçirilýär. Şol çäreleriň amala aşyrylmagynyň netijeliligini artdyrmak üçin edilmeli esasy işleriň biri-de, raýatlarymyzyň hukuk düşüneliligini, hukuk medeniýetini kämilleşdirmek, halk arasynda hukugyň abraýyny has-da ýokarlandyrmak bolup durýar.

Adam hukuklaryny we azatlyklaryny giňeltmek barada biziň ýurdumyza alynyp barylýan köptaraply işleriň netijeliligi, türkmen döwletiniň kabul edýän kanunlarynyň halkara hukugynyň talaplaryna gabat gelýänligi Türkmenistanyň at-abyraýyny ýokarlandyrýar. Biziň ýurdumyz dünýä birleşigi tarapyndan ähli taraplaýyn goldanylýar. Mälim bolşy ýaly, Türkmenistan häzirki wagta çenli, „Adamyň hukuklary hakynda ählumumy Jarnama“, „Ykdysady, durmuş we medeni hukuklar hakynda“, „Raýatlyk we syýasy hukuklar hakynda“ Halkara Paktlar, „Gynamalara we jezalandyrmagyň rehimsiz, adamkärçiliksiz ýa-da mertebäni kemsidýän görnüşlerine garşy Konwensiýa“ ýaly, halkara hukugynyň ynsanperwerlik pudagyny we beýleki pudaklaryny emele getirýän, halkara hukuk namalarynyň 100-den gowragyny ykrar etdi hem-de ol resminamalarda berkidilen hukuk kadalaryny we ýörelgelerini milli kanunçylygyna işjeň ornaşdyrmagyň dowam edýär.

2007-nji ýylyň 14-nji dekabrynda kabul edilen, „Aýallaryň deň hukuklygynyň döwlet kepillikleri hakynda“ we „Adam söwdasyna garşy göreş hakynda“ Türkmenistanyň kanunlary, şeýle hem, adamlaryň intellektual eýeçilige bolan hukuklarynyň anyk kepillendirmelerini özlerinde jemleýän, 2008-nji ýylyň 23-nji oktýabrynda kabul edilen, „Oýlap tapyşlar we senagat nusgalary hakynda“ hem-de „Haryt nyşanlary, hyzmat ediş nyşanlary we harydyň gelip çykan ýeriniň ady hakynda“ hem-de 2010-njy ýylyň 14-nji maýynda Ýaşulularyň Maslahatynda ara

alynyp maslahatlaşylyp ýurt Ýolbaşçysy tarapyndan kabul edilen, ýokarda görkezilen Türkmenistanyň kanunlary bolsa şol işleriň aýdyň subutnamasy hökmünde çykyş edýärler.

Ýurtda geňýän özgerişler sözüň doly manysynda „Döwlet adam üçindir!“ diýen şygaryň işewür durmuşa geçirilýändigini subut edýär.

4. Türkmenistanyň hukuk ulgamynyň gurluşy

Hukuk ulgamy. Islendik döwlet gurluşynyň hem özüne mahsus artykmaç taraplary we kemçilikleri bar. Her bir döwletiň hukuk ulgamy, onuň içinde agalyk edýän syýasy düzgüne görä kesgitlenýär. Şonuň ýaly-da döwletde agalyk edýän syýasy düzgün hem şol döwletde hukugyň tebigatyny emele getirýär. Çünki hukuk jemgyýetde ýüze çykýan islendik gatnaşyklaryň sazlaşykly hereket etmekligi üçin esasy serişde hökmünde orta çykýar.

Garaşsyz hemişelik Bitarap Türkmenistan döwletimiziň hukuk ulgamynyň gurluşy baradaky anyk gürrüňe başlamazdan öň, hukuk ulgamy diýen düşünjäniň üstünde gysgaça durup geçeliň. Özi hem gürrüňimizi “hukuk” sözüniň manysyny açyp görkezmekden başlalyň. Hawa, bu meseläniň üstünde “Filosofiýa” kursunda durulyp geçilipdi. Şonuň üçin biz ilki bilen „hukuk“ düşünjesiniň iki manysyna ünsi çekeliň. **Birinjiden**, „hukuk“ sözi aýratyn adama bagly bolmadyk adamyň özüni alyp barşynyň düzgün-nyzamynyň bar bolan ulgamyny aňladýar. Oňa obýektiw hukuk diýilýär. **Ikinjiden**, bu düşünje bilen adamyň haýsy hem bolsa bir zada dalaşmaklygy, bir zady talap edip bilmekligi aňladylýar. Bu subýektiw hukuk bolýar. Umuman, hukugyň hakykylyk, dogruçyllyk, adalatlylyk bilen baglanyşyklydygyny bellemelidir. Ol adamy ýalandan, adalatsyzlykdan, eden-etdilikden goraýar. Bu ýerde eden-etdilik hukuga garşy duran zatlaryň umumy aňlatmasy bolýar.

Hukuk we eden-etdilik bir ýere sygyşmaýarlar. Ýöne jemgyýetde eden-etdiligem bar. Ony kim edýär? Elbetde, adamlar biri-birine degişlikde edýärler. Her bir jenaýat jenaýatkäriň öz pidasyna degişlilikde eden-etdiligi bolýar. Ol adamyň öz islegine görä özüni alyp barmaklygynyň, ýaşaýşynyň düzgünini bozýar. Häkimiýetiň hem eden-etdilige ýol berýän pursatlary bar. Bu ýerde eden-etdilik diňe bir häkimiýetiň özi tarapyndan kabul edilen kanunlary bozmaklygy bilen çäklenmän, eýsem, eden-etdilige ýol berýän kanunlary kabul edýänliginde hem bolýar. Has erbedi haçan-da eden-etdilik kanun esasynda aklanylýp, kanunda hukuk bilen gabat gelmeýän düzgünler kesgitlenýär. 1934-nji ýylyň 1-nji dekabrynda sowet häkimiýeti tarapyndan kanunçylyk güýjüne eýe bolan „halk duşmanlary“ bilen göreş barada karar kabul edilýär. Ol kanun adamy özüni goramaklyga we kazyýetiň kararyna arz etmeklige bolan hukuklaryndan mahrum etdi. Kazyýet derňewiniň açyklygy ýok edildi. Bu karar ýurtda adam hukuklarynyň ýoýulmagyna getirdi. Bigünä adamlaryň köpçülikleýin tutulmagyna, ýok edilmegine getirdi. Şu zatlar hukukmy ýa-da eden-etdilik?! Bu ýerde ýüze çykan bähbitleriň biri-birine garşy durmagyny nähili sazlaşdyrmaly? Şu soraglaryň jogaplary köp döwrüň dowamynda gözlenendir. Şonda hukuk döwletiň kabul eden ähli kararlary we görkezmeleri bolýar diýýän adamlar az bolmandyr. Hukuga şeýle garamaklyk öz gözbaşyny gadymýetden alyp gaýdýar. Şonda hukuga Hudaýyň

erkinini ýüze çykmary hökmünde düşünilipdir. Bu ýagdaýda hukugyň nämedigini, eden-etdiligiň nämedigini döwlet, häkimiýet kesgitleýär. Hukuk bu ýerde döwletiň erkinini kanunda aňladylmagy bolýar. Adamlar diňe döwletiň peşgeş beren hukuklaryna eýe bolup bilýärler. Ýokarda getirilen mysal oňa şaýatlyk edýär. Häkimiýetiň hukugynyň elhenç görnüşde ýüze çykmary bolýar.

Gadymyýetden bize hukuga başga hili garaýyş hem ýetdi. Hukuk daşky güýjüň mejbur etmekligi däl-de, adalatlylyga eýerip hereket etmekligiň görkezmesidir. Onuň esasynda gadymy rim düşüňjesi „jus“ – hukuk we ondan gelip çykýan „justitia“ – adalatlylyk diýen düşüňje ýatyr. Bu taglymata görä, hukuk „ýokarda“ häkimiýet edarasynda däl-de, „aşakda“ adamlaryň bilelikde ýaşayan we hereket edýän, olaryň bähbitleriniň çakysýan ýerinde döreýär. Şeýle çakyşmalar yzygiderli bolanlygy sebäpli, kem-kemden olary sazlaşdyrmagyň, biri-biriniň üstüni ýetirmegiň, özara täsirini göz önünde tutmagyň düzgünleri işlenip düzülýär.

Ýöne adamlaryň bähbitleri esasynda döreýän dawalary neneňsi çözmeli, gapma-garşylykly bähbitleri neneňsi sazlaşdyrmaly? Onuň üçin her bir tarapyň bähbitleriniň çägin, ölçegin kesgitlemelidir. Diýmek, şol bähbitleri kanagatlandyrmaklyga gerek bolan erkinligiň ölçegin kesgitlemelidir. Häzirki döwrüň ylmy „Hukuk – erkinligiň ölçegi“ diýen kesgitleme berýär. Şu jümleden ugur alnanda häkimiýetiň hukugyndan hukuk häkimiýetine geçmeklige ýol açylar. Bu häkimiýet hukuk döwleti bolýar. Hukuk döwleti bozup, ýatyryp ýa-da çäkläp bilmeýän hukuk kadalarynyň esasynda we olaryň çäginde hereket edýär. Bu döwlet raýatlaryň we olaryň birleşmeleriniň elinden alynmaýan tebigy-taryhy hukuklaryny ykrar edýär.

Şu nykdäynazardan garalanda hukugyň esasy özen manysy üýtgemeyär. Hukuk-adamlaryň özara gatnaşyklarynda biri-birini kemsitmeklerine ýol bermeýän, birek-birege hormat-sylagy artdyran, asudalygy, agzybirliги üpjün edýän ýeke-täk serişde. Gadymy döwürlerden häzirki zamana çenli Ynsanyýet jemgyýetde sazlaşygy berkarar etmekligi üçin hukukdan netijeli serişde oýlanyp tapylmandyr.

Şeýle seredeninde hukuk hemişe döwletiň önümi bolup, hukuk bilen döwletiň özara täsiri bir taraply ýaly görünýär. Emma hakykatda hukugyň hem döwlete täsiri bar. Sebäbi ynsan aňynyň döreden bu iki närsesi biri-birine yzygiderli täsirini ýetirip durýan özara jebis baglanyşykly we biri-birini döredip, kämilleşdirip, üýtgedip durýan jemgyýetçilik hadysasydyr ýa-da başgaça aýdanynda, döwlet bu mähnet gurama bolsa, hukuk onuň esasnamasydyr, düzgünnamasydyr. Edil belli bir hukuk şahsyny döretmegiň başlangyjynda düzgünnamanyň durşy ýaly, Döwletiň döremegi hem döwleti dünýä yglan edýän Jarnamadan başlanan ýagdaýynda, ol döwlet ygtybarly bolýar.

Mysal üçin: 1990-njy ýylyň 22-nji awgustynda kabul edilen “Türkmenistan SSR-niň döwlet özygtyýarlygy hakynda Jarnama” bütin dünýä SSSR-iň çäginde özygtyýarly Türkmenistanyň döreýänligini yglan etdi. Şol Jarnamada Türkmenistanyň özygtyýarly, milli döwlet bolup, özüniň bütin çäginde häkimiýeti doly amala aşyryandygy bellenýär.

Görşümüz ýaly bu kada täze bir döwletiň dörandigini şol çäkde ýaşayan tutuş halkyň adyndan ygylan edýär. Bu mysaldan görnüşi ýaly, diňe döwlet hukugy döretmän, hukuk hem döwletiň emele gelmegini üpjün edýär eken.

Islendik ulgamyň düzümlükleriniň bolşy ýaly Türkmenistan döwletimizniň hukuk ulgamynyň hem düzümlükleri bardyr. Edil jisimiň maddalara, maddalaryň molekulalara, molekulalaryň atomlara, atomlaryň elektronlara we neýtronlara bölünişi ýaly hukuk ulgamynyň düzümlüklerini hem öz gezeklerinde başga bir düzümlükleri emele getirýändirler. Hukuk ulgamynyň düzümlükleri „hukuk pudaklary“ diýlip atlandyrylýarlar. Mysal üçin: Raýat hukugy, Jenaýat hukugy, Dolandyryş hukugy we ş.m

Milli hukuk ulgamynyň gurluşy

Çyzgy 1

Bu ulgamy häsiýetlendirmeklik üçin „**hukuk ulgamy**“ diýen düşünjäniň üstünde durup geçeliň. Adamyň durmuşynda, onuň köp sanly gereklilikleri bilen bagly dürli hili bähbitler ýüze çykýar. Şol bähbitleriň aýratyn topary hökmünde,

mysal üçin, zähmet, maşgala, emläk, syýasy we beýleki bähbitleri görkezse bolar. Şonuň üçin şu bähbitleri sazlaşdyrýan hukuk kadalary hem pudak hukuklary boýunça toparlanýar. Pudaklar bolsa hukuk ulgamyna birikdirilip, olar özara sazlaşdyrylýar we biri-biriniň üstüni ýetirýär. Ony has düşnükli beýan etmek üçin şu aşakdaky çyzgyny ulanalyň (seret çyzgy 1).

Täze Galkynyş eýýamynda türkmeniň milli hukuk ulgamynyň kemala gelişi düýpli reformalaryň täsiri astynda geçýär. Şolaryň netijesinde ykdysadyýeti ýeke-täk döwlet dolandyryşy we adamlaryň durmuşyna döwletiň täsiri belli bir derejede gowşaýar. Hukuk ulgamynda hakykatdan hem iki hukuk giňişligi: jemagat hukugy we hususy hukuk ýüze çykýar. **Jemagat hukugy** döwlet bilen raýatlaryň arasyndaky gatnaşyklary sazlaşdyrýar. Bu gatnaşyklary aşakly, ýokarly baglanşyk görnüşinde göz önüne getirip bolar. Bu ýerde ýokarky nokat häkimiýeti aňladýar, aşaky – boýun bolmaklygy. Jemagat hukuk pudagyna konstitusion, administratiw, jenaýat, jenaýat iş ýörediş hukuk pudaklary girýärler.

Hususy hukuk hukuk subýektleriniň arasyndaky özara borçlary esasynda ýüze çykýan gatnaşyklary sazlaşdyrýar. Bu ýerde gatnaşyklara girýänler deň.

Olar taraplar, hyzmatdaşlar, partnerlar bolýarlar. Bu ýerde hukugyň subýekti bolup hususy şahslar çykyş edýärler. Hususy hukuk gurşawynda döwlet hem „hususy şahs“ hökmünde hereket edýär. Hususy hukuk gurşawyna raýat, zähmet, maşgala ýaly hukuk pudaklary girýärler.

Täze Galkynyş eýýamynda hukuk ulgamynyň aýratyn orna eýe bolýandygyny göz önünde tutyp esasy hukuk pudaklary bilen tanşalyň.

Konstitusion (ýa-da döwlet) hukugy. Onyň namalary ýurduň döwlet gurluşynyň esaslaryny sazlaşdyrýar, raýatlaryň esasy hukuklaryny we borçlaryny berkidýär, döwlet we dolandyryş organlary döretmekligiň we olaryň hereketleriniň düzgünini kesgitleýär, adalatly kazyýet ulgamyny döredýär. Konstitusion hukugyň kadalaýjy aktlary bolup Türkmenistanyň Konstitusiýasy, häkimiýet we öz-özüni dolandyryş organlaryna saýlawlar baradaky kanunlar we başgalar çykyş edýärler.

Administratiw hukuk. Bu pudagyň namalary dolandyryş organlarynyň, şonuň ýaly-da dolandyryş organlaryň raýatlar we olaryň birleşmeleriniň arasynda ýüze çykýan gatnaşyklary sazlaşdyrýar. Administratiw-hukuk gatnaşyklaryň özboluşlylygy onuň bir tarapynyň döwlet organlarynyň ýa-da öz gatnaşyga girýän adamsyna degişlilikde häkimiýet wekilçiligine eýe bolan jogapkär wezipeli adamyň çykyş edýänliginde bolýar. Administratiw hukugynyň kanunçylyk aktlarynyň arasynda Türkmenistanyň Ministrler Kabineti baradaky kanuny, administratiw hukugyny bozujylar baradaky kodeksi we başgalary görkezse bolar.

Jenaýat hukugy. Adamlaryň hereketleriniň haýsysynyň jenaýat bolýanlygyny we şeýle hereket edenleriň haýsysyna hähili jeza çekilýändigini kesgitleýär. Jenaýat hukugynyň namalary Jenaýat kodeksinde jemlenen.

Iş ýörediş hukuk. Ol jenaýat prosesine we raýat prosesine bölünýär. Jenaýat prosesi derňew alyp barmaklygyň düzgünlerini we derňew organlaryň hem-de kazyýetiň jenaýat işleri derňeýişleriniň we garaýyşlarynyň düzgünlerini

sazlaşdyrýar. Onuň namalary Jenaýat iş ýöwerdiş kodeksinde beýan edilen. Raýat prosesi kazyýetde raýat dawalaryny derňemekligiň düzgünlerini sazlaşdyrýar. Raýat iş ýörediş kodeksi bolýar.

Raýat hukugy. Ol emläk gatnaşyklaryny, eýeçilik, şertnama, raýat dolanşygyndaky borçlary, beýleki emläk gatnaşyklary sazlaşdyrýar. Raýat kodeksinde raýat hukugynyň namalarynyň aglabasy jemlenen.

Zähmet hukugy. İş beriji bilen işgäriň arasyndaky gatnaşyklary sazlaşdyrýar. Bu gatnaşyklar hem döwlet hem-de iş beriji bilen işgäriň arasyndaky ylalaşyk esasynda sazlaşdyrylýar. Zähmet hukugynyň namalary Türkmenistanyň zähmet kodeksinde jemlenen.

Maşgala hukugy. Nika girişmegiň düzgünlerini, är-aýal emläk gatnaşyklaryny, ata-ene bilen çagalaryň gatnaşyklaryny, şonuň ýaly-da aýrylyşmanyň düzgünlerini sazlaşdyrýar. Nika we maşgala barada kanun bar.

Halkara hukugy. Şertnamalar, halkara guramalaryň ustawlary BMG-niň (Ustawy) we konwensiýalary esasynda döwletara gatnaşyklary sazlaşdyrýar.

Bu hukuk pudaklaryndan daşary esasy pudaklardan gelip çykýan: maliýe, tokaý, suw, ýer, tebigaty goraýyş, jenaýat-ýerine ýetiriji hukuk pudaklary hem bar.

Biziň jemgyýetimizde geçýän özgerişleriň esasy maksady adamy beýgeltmeklik, adamy mertebelemeklik. Şu hili garaýyş täze Galkynyş eýýamynda „Döwlet adam üçindir!“ diýen şygaryň üsti bilen beýan edildi. Türkmenistranyň Prezidenti: „...bu örän gysga we manysy boýunça ähli zady öz içine alýan çagyryşda jemgyýetçilik ösüşi babatda häzirki zaman ideýasy baradaky garaýyş bu işe adam şahsyýetini çekmek baradaky pikiri jemledi“ diýip belleýär. Jemgyýetçilik ösüşine adam şahsyýetiniň işewür gatnaşmaklygy üçin berk hukuk binýat gerek. Şeýle bolany sebäpli raýat hukuk pudagynyň ähmiýeti artýar.

Aslynda-da bu hukuk pudagy jemgyýetdäki gatnaşyklaryň kämil bolmaklygynda aýratyn orun tutýar.

Raýat hukugynyň **subýekti** bolup esasan raýatlar (fiziki şahslar) we ýuridiki şahslar çykyş edýärler. Ýuridiki şahslar kommersiýa we kommersiýa däl häsiýetli bolýarlar. Komersiýa häsiýetli ýuridiki şahslar maksady girdeji almak bilen bagly bolýar. Olara degişlilikde kärhana we telekeçilik hereketi diýen düşüňjeleri ulanmaklyk mümkin.

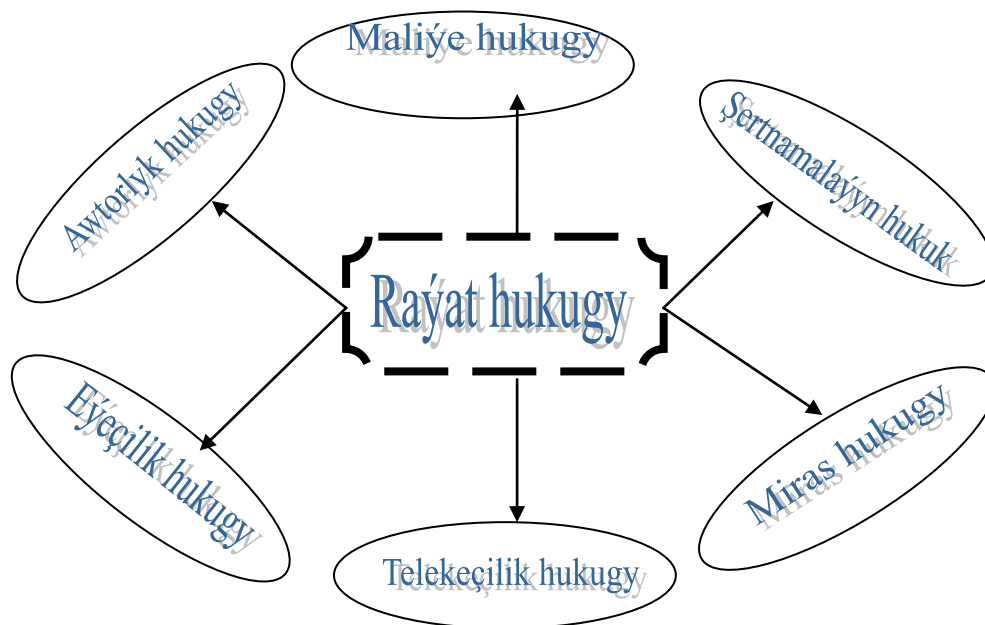
Raýat hukuk gatnaşyklaryny „sazlaşdyrmaklygyň“ esasy guraly bolup ylalaşyk çykyş edýär. Ylalaşyk raýat hukuk gatnaşyklaryny ýola goýmaklyga (üýtgetmeklige ýa-da bes etmeklige) gönükdirilen hereket bolýar. Ylalaşyk haçan-da oňa gatnaşýanlaryň hukuklaryny we borçlaryny döreden ýagdaýynda hakyky bolýar. Hakyky bolmadyk ylalaşyk hukuk gatnaşyklaryny döretmeýär. Onuň esasynda döreýän ylalaşyga gatnaşýanlaryň hukugy kanun tarapyndan goralmaýar.

Raýat hukuk gatnaşyklaryň **obýekti** bolup ilki bilen zatlar we emläk çykyş edýärler. Zat bolup bu ýerde maddy dünýäniň her bir obýekti çykyş edip bilýär. Kanun haýsy hem bolsa bir ýuridiki ýagdaýdan çykmaklyk üçin zatlary kadalamaklygy göz önünde tutýar. Zatlar raýat dolanşygyndan aýrylan we

áýrylmadyk görnüşlere bölünýärler. Áýrylanlar raýat-hukuk ylalaşygyň obýekti bolup bilmeýär. Olara häzirki döwürde döwlet eýeçiliginiň belli bir obýektleri girýärler. Raýat dolanşygyndan áýrylmadyk zatlaryň içinde çäklenen aýlanşyk ukybyna eýe bolan zatlary hem bellemek gerek. Olar: ýaraglar, oklar, awylar, gymmat baha metallar we daşlar. Zatlar şonuň ýaly-da esasy zada we degişli esbaba bölünýär. Mysal üçin jaýyň gapysy, onuň degişli esbaby bolýar. Zat düşüňjesine gymmat baha kagyzlar hem girýärler.

Türkmenistanyň Raýat Kodeksinde hukuk gatnaşyklarynyň: eýeçilik, şertnamalar, awtorçylyk we oýlap tapyjylyk hukugy, miras hukugy görnüşlerini sazlaşdyrýan kadalary özüne alýar. Esasy zat hukugy bolup eýeçilik çykyş edýär. Bu şeýle bir subýektiw hukuk bolup, onuň eýesi bu hukugyň obýekti bolan zada öz erki bilen täsir edip bilýär. Häzirki türkmen kanunçylygynda zat hukugyna eýeçilik, hojalyk gözegçiligi, emlägi operatiw dolandyryş we başgalar girýärler. Onda raýat hukugynyň pudaklaryny aşaky görnüşde görkezse bolar (seret çyzgy 2).

Çyzgy 2

Şu çyzgydan görşümüz ýaly hukuk ulgamynyň iň uly hem iň çylşyrymly pudagy bolan raýat hukugy öz içinde esasy alty sany uly şaha bölünýär. Ýurdumyzda bazar gatnaşyklarynyň giň gerim almagy bilen olaryň her biri täze derejä galyp täze mana eýe bolýarlar.

Hukuk nazaryetinde kesgitlenilişine görä, adamyň hukuklary diýlende, adamyň ykdysady, sosial, syýasy we medeni çygyrlardaky mümkinçiliklerine hem-de isleglerine, şeýle hem adamyň döwlet babatda hukuk ýagdaýynyň häsiýetlendirmesine düşünilýär. „Raýatyň hukuklary“ diýen adalga bolsa belli bir döwletiň raýaty bolan adamyň kanunda berkidilen emläkleýin we emläkleýin däl hukuklaryny aňladýar. Umuman, adamyň we raýatyň hukuklary hem azatlyklary „esasy hukuklar we azatlyklar“ diýen düşüňje bilen manydaş bolup, ol adamyň we raýatyň Konstitusiyada berkidilen hukuklarynyň hem

azatlyklarynyň jeminden emele gelýär. Ol hukuklaryň hem azatlyklaryň ählisi Türkmenistanyň Konstitusiasynyň II bölümünde, 19-njy maddadan 49-njy madda çenli aralykda berkidilýär we olar şahsy hukuklar, syýasy-jemgyýetçilik hukuklar, sosial-ykdysady hukuklar hem-de beýleki hukuklaryny we azatlyklaryny goramaga bolan hukuklar ýaly toparlara bölünýär.

Garaşsyz we hemişelik Bitarap Türkmenistanyň hukuk ulgamyny gaýtadan döretmekde we kämilleşdirmekde türkmen döwletiniň öňe sürýän esasy maksady bolsa ýurdumyzda ähli kanunlaryň jemgyýetiň we her bir şahsyýetiň utgaşdyrylan bähbidi nukdaýnazaryndan ugur alnyp döredilmegini, olaryň millete, diline, dinine, gelip çykyşyna, eýeleýän wezipesine, ýaşayan ýerine, emläk ýagdaýyna, jynsna garamazdan hemmeler tarapyndan deň derejede doly we gyşarnyksyz berjaý edilmegini üpjün etmekdir.

Türkmenistanda-da milli kanunçylygy kämilleşdirmegiň nazary esaslary we iň wajyp başlangyçlary, binýatlaýyn ýörelgeleri Türkmenistanyň Prezidentiniň täze Galkynyş eýýamynyň taglymatynda beýan edýän garaýyşlaryndan gelip çykýar. Milli hukuk ulgamymyzy kämilleşdirmegiň esasgoýujy başlangyçlarynyň özenini düzýän ýörelge bolsa Milli Liderimiziň: “Döwlet adam üçindir!” diýen şygary bolup durýar.

„Döwlet adam üçindir!“ diýen şygary yglan etmek bilen, bu örän gysga we manysy boýunça ähli zady öz içine alýan çagyryşda, ýurt Ýolbaşçysynyň belleýşi ýaly, jemgyýetçilik ösüşi babatda häzirki zaman ideýasy baradaky garaýşy, bu işe adam şahsyýetini çekmek baradaky pikiri jemledi“. Munuň şeýledigine soňky döwürde ýurtda kabul edilen kanunlar aýdyň şaýatlyk edýär. Türkmenistanyň Durmuş üpjünçilik kodeksi, Türkmenistanyň zähmet kodeksi, Türkmenistanyň jenaýat iş ýörediş kodeksi, „Bilim hakynda“, „Ylmy işgärleriň hukuk ýagdaýlary hakynda“, „Arçynlar hakynda“, „Daýhan hojalygy hakynda“, „Daýhan birleşikleri hakynda“, „Daşary ýurt maýa goýumlary hakynda“, „Senagat nusgalary we oýlap tapyşlar hakynda“ Türkmenistanyň kanunlary ýaly kanunlarymyzyň sanawyna ser salnanda hem aýdyň göz ýetirmek bolýar. Özi hem biziň ýurdumyzda kanun döredijilik işi täze derejä galýar.

2010-njy ýylyň 14-nji maýynda Daşoguz şäherinde geçen Türkmenistanyň Ýaşulylar Maslahatynda ýurdumyzyň kanunçylyk-hukuk binýadyny mundan beýläk-de kämilleşdirmegiň toplumlaýyn maksatnamasyna laýyklykda Türkmenistanyň Mejlisi tarapyndan işlenip taýýarlanan täze Kanunlaryň birnäçesiniň taslamalaryna seredildi we ara alyp maslahatlaşyldy, ýurt Ýolbaşçysy tarapyndan kabul edildi. Olaryň hatarynda “Ýerine ýetiriji ýerli häkimiýet hakyndaky”, “Türkmenistanyň jenaýat kodeksine üýtgetmeler we goşmaçalar girizmek hem-de ony rejelenen görnüşde tassyklamak hakyndaky”, “Türkmenistanda adwokatura we adwokatlyk işi hakynda”, “Tohumçylyk hakyndaky” Kanunlar bar. Olaryň ählisi adamy mertebeleýärler, adamy beýgeldýärler.

Türkmen jemgyýeti özgerýär, öz demokratik mümkinçiliklerini açýar. Ýurdumyzda bazar gatnaşyklary ýokary depginler bilen ösýär, eýeçiligiň ähli görnüşleri üçin deň şertler döredilýär. Şu hili täzeleniş döwründe ýurdumyzda amala aşyrylýan giň gerimli syýasy-durmuş özgertmeleri oýlanşykly, pähimli-

paýhasly geçirmek wajypdyr. 2010-njy ýylyň 14-nji maýynda geçen Ýşulularyň Maslahatynda eden çykyşynda Türkmenistanyň Prezidenti häzirki döwürde ähli şertleri nazara almak bilen, köp partiýaly jemgyýetçilik-syýasy ulgamy döretmäge hem wagtyň ýetendigini we şunuň bilen baglylykda Türkmenistanyň Mejlisiniň syýasy partiýalar hakyndaky kanunynyň üstünde işlemekligiň gerekligini belledi.

Eýýäm gadym döwürlerde adamzat aňynda döwletiň çäksiz güýjüni hukugyň adalatlylygy bilen utgaşdyrmak baradaky pikirler döräp başlaýar. Adamlar hukuga daýanýan we adalatlylygy goraýan döwletiň ýagny hukuk döwletiniň gerekdigine gaty ir döwürlerde düşüňip başlapdyrlar.

Hukuk döwletiniň esasy ýörelgeleriniň hataryna şu aşakdakylar goşulýar:

1. Jemgyýetçilik durmuşynyň ähli ugurlarynda kanunyň agalyk etmegi. Beýle diýildigi hukugyň jemgyýetiň ähli künjeklerine siňmekligini aňladýar. Jemgyýetçilik durmuşyndaky ähli dawalar we jedelli meseleler (hojalyk jedelleri, syýasy düşünişmezlikler, maşgala dawlary we ş.m.) diňe hukugyň üsti bilen, kanuny ýollar arkaly çözülmeli. Ýöne minuß üçin kanunlaryň iňňän köp sanysynyň işlenilip düzülmekligi zerur. Hakykatdan-da, hukuk döwletinde jemgyýetçilik durmuşynyň hemme ugurlaryna degişli kanunlar hereket etmeli. Bu kanunlaryň hiç biri hem beýleki kanunlara ters gelmeli däl ýagny olaryň birindäki getirilen düzgünler beýleki bir kanunlardaky göz önünde tutulan düzgünleri inkär etmeli däl.

2. Kanunlaryň hil taýdan ýokary derejede bolmagy. Kanunlaryň sanynyň köp bolmagy hukuk döwleti üçin ýeterlik däl. Esasy mesele kanunlaryň hil taýdan ýokary derejede bolmaklygyndadyr. Kanunlaryň hiliniň ýokary derejede bolmaklygy üçin bolsa olaryň degişli jemgyýetiň gymmatlyklary we däpleri bilen sazlaşyklylygy, kanunlaryň biri-birlerine çapraz gelmezligi, olarda jemgyýetçilik durmuşynda gabat gelýän hadysalaryň, hemme görnüşleriniň göz önünde tutulan bolmagy zerurdyr.

3. Kanunyň döwletden ýokarda durmagy. Bu ýörelge döwletiň özüniň hem kanuna boýun egmelidigi bilen baglanyşyklydyr. Döwlet diňe kanunlary çykarýan edara bolman, eýsem, onuň özi hem öz çykaran kanunlaryny gyşarnyksyz ýerine ýetirmelidir. Hatda kanunlary üýtgetmek we ýatyrnak bilen baglanyşykly hereketler hem döwlet tarapyndan kanuny tertipde amala aşyrylmalydyr.

4. Şahsyýetiň azatlyklarynyň, hukuklarynyň we mertebesiniň mizemezligi. Bu şert hukuk döwletiniň konstitusiýasynda öz beýanyny tapýar. Hukuk döwletinde her bir şahsyýete diňe bir wepaly raýat hökmünde garalman, eýsem, oňa deň hukukly hyzmatdaş hökmünde hem garalýar.

5. Döwletiň we şahsyýetiň özara jogapkärçiligi. Iki tarapyň arasyndaky deňhukukly gatnaşyklar olaryň biri-birleriniň önünde özara jogapkärliklerini hem aňladýar. Döwletiň şahsyýetiň önündäki jogapkärçiligi onuň hukuklarynyň goragyny üpjün etmekden we onuň durmuşy goragy üçin zerur bolan maksatnamalary işläp düzmekden we durmuşa geçirmekden ybaratdyr. Şahsyýet bolsa öz gezeginde döwletiň kanunlaryny ýerine ýetirmäge, ählumumy tertip-

düzgün üçin zerur bolan halatynda öz-özünü çäklendirmäge borçludyr. Adam häkimiýeti ony halaman-da biler, ýöne ol kanuny doly ykrar etmelidir.

6. Kanunlaryň ýerine ýetirilişine gözegçilik edilişiniň netijeli usullarynyň ulanylmagy. Şeýle gözegçilik dürli döwlet edaralary tarapyndan – prokuratura, kazyýet, polisiýa we ş.m. beýleki hukuk goraýjy edaralar tarapyndan amala aşyrylýar. Kanunlaryň ýerine ýetirilişine gözegçiligiň edilmegi halkara derejesinde hem zerurdyr. Mysal üçin, Birleşen Milletler Guramasynyň Halkara Kazyýeti döwletleriň arasyndaky ýüze çykýan hukuk dawalaryna seredýän edaradyr.

7. Häkimiýetiň bölünmeklik ýörelgesiniň amal edilmegi. Bu ýörelge hukuk döwletiniň baş ýörelgesidir. Bu ýörelgä görä döwlet häkimiýeti üç sany şahadan, ýagny kanun çykaryjy, ýerine ýetiriji we kazyýet häkimiýetlerinden ybarat bolup, olaryň her biri özüne degişli wezipeleri amal etmeli. Olaryň birinjisi kanunlary işläp düzýär we yglan edýär, beýlekisi olary iş ýüzünde amala aşyrýar, üçünjisi bolsa, birinji ikisiniň özygtyýarlyklarynyň çäginde çykamazlygyna we kanunlaryň berjaý edilişine gözegçilik edýär.

Türkmenistanda adam hukuklaryny goraýan jemgyýetçilik guramalaryna şu aşakdakylar degişlidir:

1. Türkmenistanyň Demokratik Partiýasy.
2. Türkmenistanyň Kärdeşler arkalaşygy.
3. Türkmenistanyň Zenanlar birleşigi.
4. Türkmenistanyň Magtymguly adyndaky Ýaşlar guramasy.
5. Türkmenistanyň Uruş weteranlarynyň guramasy.

Demokratik partiýa adamlaryň durmuşda ýüze çykýan derwaýys meselelerini, bähbitlerini, tebigy-kanuny talaplaryny hem-de başlangyçlaryny döwlet edaralarynyň kömek bermegi arkaly olaryň özi bilen bilelikde çözüär.

Türkmenistanyň Kärdeşler arkalaşygy zähmet üpjünçiligi baradaky derwaýys meseleleri çözmekde, sagdyn we tehniki taýdan howpsuz zähmet üçin amatly şertleri döretmekde, adamlaryň iş ýagdaýyny seljermekde, zähmete adalatly hak tölemekde, zähmetkeşleriň we olaryň maşgalalarynyň üpjün durmuşyny, kadaly dynç alşyny guraýar.

Watanyň mähriban gelin-gyzlarynyň, eneleriniň ýurdumyzyň bütewiligini, abadançylygyny, asudalygyny pugtalandyrmakda, gülläp ösmegini gazanmakda, halka, Watana, Türkmenistanyň Prezidentine wepaly nesillerimizi kemala getirmekde, her bir maşgalanyň mukaddes ojagyny, agzybirligini, jebisligini gorap saklamakda Türkmenistanyň Zenanlar birleşigi özüniň örän uly mynasyp goşandyny goşýar.

Ýaşlar Garaşsyz, Baky Bitarap Türkmenistan döwletimiziň geljegidir. Şu mynasybetli ýaş nesliň hemmetaraplaýyn sazlaşykly ösmegi üçin Türkmenistanyň Prezidentiniň ýaşlara eden sargytlaryny, maksatnamalaryny, ýaşlar baradaky döwlet syýasatyny durmuşa geçirmek, ýaşlary Milli Galkynyş, milli aňyýet, olary Atalyk Kitaplary esasynda terbiýelemek, olaryň aňynda täze dünýägaraýşy emele getirmek barada Türkmenistanyň Magtymguly adyndaky Ýaşlar guramasy uly alada edýär.

Türkmenistanyň Uruş weteranlarynyň guramasy ýurdumyzyň ýaşulular, hünärdeş-kärdeş, döredijilik we beýleki jemgyýetçilik guramalarynyň hem-de

birleşikleriniň işini hemmetaraplaýyn goldaýar, olaryň durmuş tejribesini, pähim-paýhasyny, parasatlylygyny ulanýar, döwrüň ýüze çykarýan sowallaryny hem-de meselelerini çözmekde olar bilen ýakyndan hyzmatdaşlyk edýär, haýyr-sahawat, medeni, aň-bilim, bedenterbiýe-sport we beýleki meýletin jemgyýetler, guramalar hem-de birleşikler bilen hemmetaraplaýyn aragatnaşykly iş alyp barýar.

Demokratik partiýa oba zähmetkeşleriniň dürli guramalary bilen birlikde daýhanlaryň Türkmenistanyň Prezidentiniň oba hojalygynda önümçilik-ykdysady gatnaşyklary ösdürmäge, onuň kanunçylyk esaslaryny kämilleşdirmäge gönükdirilen syýasatyny durmuşa geçirmeklerine, ýere, mala, suwa eýeçilik etmeklerine, hojalygy oňyn ýöretmeklerine, eýeçiligiň görnüşlerini erkin seçip almaklaryna arka durup, olaryň bähbitlerini goraýar, olar üçin zerur zähmet we durmuş şertleriniň döredilmegine, obada dürli eýeçiligiň we durmuş taraplarynyň, mülkdarçylygyň we kärendiçiligiň, paýdarlar jemgyýetleriniň, daýhan birleşikleriniň, daýhan hojalyklarynyň ösdürilmegine, oba ilatynyň öz-özünü dolandyrmagyna, häkimiýet edaralarynda olaryň wekilçilik etmegine, daýhanlaryň ruhy dünýäsiniň baýlaşmagyna, asylyly döşleriniň täzeden dikeldilmegine we ösdürilmegine ýardam edýär.

Türkmenistanyň Demokratik partiýasy adamlaryň wyždan azatlygynyň doly berkarar bolmagynyň tarapdarydyr. Demokratik partiýa Türkmenistanyň Prezidentiniň syýasaty we ýörelgesi esasynda dünýewi dünýägaraýşy, adamlaryň dini ynançlaryna, duýgularyna uly hormat goýýar, ýöne syýasy maksatlary amala aşyrmak, milletara çaknyşyklaryny tutaşdyrmak, başgalaryň dünýägaraýşyna çydamsyz garamak üçin dini peýdalanmak düýpgöter bolmaz diýip çürt-kesik hasap edýär.

Türkmenistanyň Konstitusiyasy adamlaryň we raýatlaryň dürli görnüşli hukuklaryny we azatlyklaryny kepillendirýär. Konstitusiýa laýyklykda Türkmenistanda adamlaryň we raýatlaryň esasy hukuklary, azatlyklary we borçlary şu aşakdakylardan ybaratdyr:

- aýallar bilen erkekleriň raýatlyk hukuklary deňdir;
- raýatyň hukuklaryny çäklendirmeklik ýa-da raýatlary öz hukuklaryndan bikanun mahrum etmeklik gadagandyr;
- raýatlaryň hukuklary we azatlyklary olaryň haýsy millete degişlidigine, gelip çykyşyna, emläk hem wezipe ýagdaýyna, ýaşayan ýerine, diline, dini garaýşyna, haýsy partiýa degişlidigine garamazdan deňdir;
- her bir raýatyň öz şahsy durmuşyna eden-etdilikli gatyşylan mahalynda, şonuň ýaly-da hat-habarlaryň, telefon aragatnaşygynyň we beýleki aragatnaşyklarynyň syrny saklamak düzgüni bozulan mahalynda, goranmaga haky bardyr;
- her bir adamyň Türkmenistanyň çäginde ondan-oňa erkin gitmäge, ýaşajak ýerini saýlap almaga haky bardyr;
- her bir nika ýaşyna ýeten zenan bilen erkek kişiniň biri-biri bilen ylalaşyp nikalaşmaga hem maşgala gurmaga haky bardyr;
- ene-atalar öz çagalaryny terbiýelemäge, olaryň saglygy we ösüşi, olary okatmak barada alada etmäge, olary zähmete taýýarlamaga, medeniýete aralaşmaga, kanunlara, taryhy hem milli döş-surlara hormat goýmagy

öwretmäge borçludyr. Kämillik ýaşyna ýeten çagalar öz ene-atalary barada alada edip, olara kömek berip durmaga borçludyr;lar;

- raýatlaryň döwlet häkimiýet edaralaryna saýlamaga we saýlanmaga haky bardyr;

- raýatlaryň saglygyny gorap saklamaga, şol sanda hem döwlet saglygy goraýyş edaralarynyň hyzmatyndan mugt peýdalanmaga hukugy bardyr;

- her bir raýatyň bilim almaga hukugy bardyr;

- döwleti goramak her bir raýatyň mukaddes borjudyr. Türkmenistanyň raýaty bolan her bir erkek kişi hemmä umumy harby borjuna ýerine ýetirmelidir;

- Türkmenistanyň raýatlary kanunlarda bellenen tertipde hem möçberde döwlet salgytlaryny we gaýry tölegleri tölemäge borçludyr;lar;

- raýatlaryň we adamlaryň hukuklaryny we azatlyklaryny amala aşyrmagy olaryň jemgyýet we döwlet önündäki borçlaryny ýerine ýetirmegi bilen aýrylmaz baglanyşyklydyr;

- Türkmenistanyň çäklerinde ýaşayan ýa-da bolýan her bir adam Türkmenistanyň Konstitusiyasyny, kanunlaryny berjaý etmäge we milli döredişlerini hormatlamaga borçludyr;

- raýatlaryň Konstitusiyada göz önünde tutulan hukuklarynyň hem azatlyklarynyň amala aşyrylmagy diňe adatdan daşary we harby ýagdaý şertlerinde Konstitusiyada bellenen tertipde we çäklerde wagtlaýyn togtadylyp bilner.

Adamy beýgeldýän, raýat jemgyýetini berkarar edýän, raýatlaryň durmuş goraglylygynyň nusgalyk derejesini görkezýän döwletiň raýaty bolmak bagty her bir ynsan üçin örän ýokary mertebedir. Çünki ol ýurduň Esasy Kanununda berkidilen hukuklaryň we azatlyklaryň ählisine doly möçberde eýe bolýar. Hormatly Prezidentimiz özüniň „Türkmenistanyň ykdysady strategiýasy: halka daýanyp, halkyň hatyrasyna” atly ylmy-filosofik eserinde: „Türkmenistan ýagdaýlaryň we üstünliklere tarap ädimleriň toplumyny utgaşdyrýan inň öňdebaryjy tejribäni özüne siňdirip, häzirki zaman jemgyýetiniň hakyky gymmatlyklarynyň baýlyklarda däl-de, adamlardadygyny, olaryň hünärindedigini, hünär derejesindedigini ilki başda özüne, soňra bolsa beýlekilere subut etdi” diýip belleýär. Adamy we raýaty beýgeldýän şu aýdyň subutnamany täze Galkynyş eýýamynda üstünlikli amala aşyrylýan döwlet syýasatynda görýäris. Hormatly Prezidentimiziň 2011-nji ýylyň 8-nji iýulynda „Türkmenistanyň raýatlygyna kabul etmek hakynda” gol çeken ynsanperwer Permany döwletimiziň adam hukuklaryny we azatlyklaryny goramakda amala aşyrylan beýik işleriniň aýdyň mysalydyr. Bu taryhy Permana laýyklykda, ata-babalarymyzyň ynsanperwer ýörelgelerini goldanyp, adam hukuklaryny hem azatlyklaryny goramakda umumylykda ykrar edilen halkara kadalaryna eýerýändigimizi tassyklap hem-de raýatlygy erkin saýlamak hukugyny nazara alyp, Türkmenistanyň çäginde hemişelik ýaşayan, raýatlygy bolmadyk adamlaryň 1590-sy Türkmenistanyň raýatlygyna kabul edildi. Olar durnukly ösýän we kuwwatly döwletiň howandarlygyna eýe boldular. Munuň özi ilkinji nobatda, ösüp gelýän ýaş nesilde hukuk we raýatlyk düşüňjesiniň hem-de biliminiň kemala gelmeginde, ösmeginde we kämilleşmeginde, olara raýatlyk terbiýesini bermekde giň mümkinçilikleri açýar. Ýeri gelende aýtsak, raýatlaryň hukuk düşüňjeliligi – munuň özi hereket edýän kanunçylyk, borçlar, ygtyýarlyklar

hakyndaky aň-bilim ulgamydyr. Kanunçylygyň ähli ulgamlarynyň kämilleşdirilmegi ýaşlar baradaky döwlet syýasatynyň hukuk binýadyny berkidýär. Bu bolsa ösüp gelýän ýaş nesle raýatlykterbiýesini bermekde möhüm serişde bolup hyzmat edýär. Eýsem, raýatlyk terbiýesi näme? Raýatlyk terbiýesiniň maksady we wezipeleri nämelerden ybarat?

Ozaly bilen bellemeli zat, ýurdumyzyň umumybilim edaralarynyň möhüm wezipeleriniň arasynda ösüp gelýän ýaş nesle raýatlyk bilimini we terbiýesini bermek wezipesi wajyp orny eýeleýär. Şol wajyp wezipe döwletimiziň bilim babatdaky döwlet syýasatynyň ýörelgelerinden gelip çykýar. 2009-njy ýylyň awgustynda kabul edilen „Bilim hakynda” Türkmenistanyň Kanununda raýatlyk we watansöýüjilik, zähmetsöýerlik, adam hukuklaryna we azatlyklaryna sarpa goýmak, tebigata, maşgala, Watana söýgi duýgularyny terbiýelemek bilim babatdaky döwlet syýasatynyň esasy ýörelgeleriniň biri hökmünde kesgitlenýär.

Raýatlyk terbiýesi – munuň özi şahsyýetiň kämil we sazlaşykly ösen sypatlary hökmünde raýatlyk duýgularyny kemala getirmek bilen baglanyşykly köpugurly okuw-terbiýeçilik işidir. Raýatlyk düşüňjesi bolsa adama hukuk, ahlak we syýasy taýdan ukyply bolmaga mümkinçilik berýär. Raýatlyk düşüňjesiniň möhüm düzüm böleklerine ahlak we hukuk medeniýeti degişli bolup, olar adama öz döwletiniň önündäki borçlaryny ýerine ýetirmäge we beýleki raýatlara hormat, sarpa bilen garamaga mümkinçilik berýär. Raýatlyk terbiýesiniň esasy wezipesi ösüp gelýän ýaş nesilde jemgyýetiň ýokary ahlak ýörelgelerini, Watana bolan söýgüni, jemgyýetiň abadançylygynyň hatyrasyna amala aşyrylýan işlere bolan talaby terbiýelemekdir. Raýatlyk terbiýesi nesil terbiýesiniň beýleki ähli görnüşleri, ilkinji nobatda hem, ahlak, watançylyk we hukuk terbiýesi bilen özara jebis baglanyşyklydyr. Häzirki zaman şertlerinde raýatlyk terbiýesi – munuň özi çagalaryň we ýaşlaryň demokratik öz-özünü dolandyrmagy özleşdirmekleriniň, şahsyýetiň syýasy, ahlak we hukuk saýlawy, ýurduň kanunlaryny we hukuk tertibini berjaý etmek babatdaky jogapkärçiligini berkitmegi, şahsyýet tarapyndan öz döredijilik ukypalaryny ýokary derejede ösdürmegi üçin şol ukyply jemgyýetiň durnukly ösüşiniň we şahsyýetiň öz durmuşynda üstünlik gazanmagynyň hatyrasyna maksada gönükdirilen we ahlak taýdan şertlenen hadysadyr.

Ýeri gelende bellesek, nesil terbiýesinde „raýatlyk terbiýesi” diýilýän düşüňje XX asyryň başlarynda peýda boldy. Ony esaslandyryjylaryň biri nemes alymy-pedagog G.Kerşenşteýner hasaplanýar. Bu alymyň kesgitlemegine görä, raýatlyk terbiýesiniň esasy wezipesi ýaşlara jemgyýete gulluk etmegi öwretmekden ybaratdyr. Dünýäniň görnükli alymlarynyň-pedagoglarynyň köpüsi raýatlyk terbiýesini nesil terbiýesinde aýratyn bir ugur hökmünde kesgitlediler we oňa dürliçe düşündiriş, kesgitleme berdiler. Meselem, meşhur rus pedagog K.D.Uşinskiý raýatyň şahsyýetiniň ahlaklylygynyň esaslaryny adamyň öz milletine we Watanyna bolan söýgüsi, onuň gymmatlyklaryna düşünişi düzýär diýip hasaplaýar. Pedagog P.P.Blonskiniň pikiriçe, raýatlyk terbiýesi syýasy häsiýetli mesele, adamyň gylyk-häsiýetlerini kemala getirmek bolsa ahlak terbiýesiniň wezipesi hasaplanýar.

Şeýlelikde, raýatlyk terbiýesiniň maksady gymmatlyklaryň ulgamyny bilýän şahsyýetiň raýatlyk başarnyklarynyň kemala gelmegi üçin şertleri döretmek

arkaly ösüp gelýän ýaş nesli demokratik, hukuk döwletde, raýat jemgyýetinde jogapkärli we aňly-düşünjeli durmuşda ýaşamaga taýýarlamakdyr. Raýatlyk terbiýesiniň netijesinde gymmatlyklaryň ulgamyny bilýän we olary özleşdiren şahsyýetiň terbiýelenmegi oňa öz raýatlyk hukuklaryna we borçlaryna aýdyň düşünmäge kömek edýär.

Raýatlyk terbiýesi milli we umumyadamzat, şeýle hem müdimi ahlak gymmatlyklaryna esaslanýar. Olar aşakdaky möhüm düşüňjelerde jemlenendir:

1. Zemin – adamzadyň umumy öýi, adamlaryň we janly tebigatyň ýaşayş sallançagy;

2. Ata Watan – ynsan üçin ýeke-täk we oňa ykbal tarapyndan atababalaryndan miras galan mukaddes toprak;

3. Maşgala – adamzat ýaşayşynyň, durmuşynyň ilkinji ojagy, çaganyň ilkinji adamzat jemgyýeti we onuň kadaly ösmegi, hemmetaraplaýyn ösen şahsyýet hökmünde kemala gelmegi üçin jogapkär gurşaw;

4. Zähmet – adamzat ýaşayşynyň esasy işiň görnüşi;

5. Bilim – adamyň tutanýerli, ilkinji nobatda, onuň döredijilikli zähmetiniň netijesi, şahsyýetiň ösmegine ýardam berýän kuwwatly serişde;

6. Medeniýet – adamzat siwilizasiýasynyň uzak ösüşiniň dowamynda toplanan ruhy we maddy gymmatlyklar;

7. Parahatçylyk – asudalyk hem-de adamlaryň, halklaryň we döwletleriň arasyndaky ylalaşyk, zeminiň we adamzat nesliniň dowamat-dowam bolmagynyň baş şerti;

8. Adam jemgyýetiniň iň ýokary gymmatlygy, „ähli zatlaryň ölçegi“, mekdebiň okuw-terbiýeçilik ulgamynyň obýekti, subýekti we netijesi.

Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwründe hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň ýurdumyzyň milli bilim ulgamynda amala aşyran düýpli özgertmeleriniň esasynda ösüp gelýän ýaş nesle raýatlyk terbiýesini bermek boýunça giň gerimli bilim-terbiýeçilik işleri alnyp barylýar. Çünki ýurdumyzyň orta mekdeplerinde ähli okuw dersleriniň mazmuny ösüp gelýän ýaş nesle düýpli we çuňňur bilim bermäge, olarda ajaýyp ynsan sypatlaryny kemala getirmäge, ösdürmäge we terbiýelemäge gönükdirilendir. Okuwçylara watançylyk, raýatlyk, ahlak, hukuk terbiýesini bermekde Türkmenistanyň taryhy, Türkmenistanyň döwlet we hukuk esaslary, jemgyýeti öwreniş dersleriniň orny we ähmiýeti uludyr. Bu okuw dersleri boýunça guralýan döwrebap sapaklarda hem-de synpdan daşary okuw-terbiýeçilik işlerinde okuwçylara hukuk düşüňjeleri, jemgyýetiň ösüş kada-kanunlary öwredilýär, ýaş nesle durmuşda öz mynasyp ornuňy tapmak, ilkinji raýatlyk düşüňjelerini kemala getirmek boýunça döwrebap bilim-terbiýe berilýär. Türkmen halkynyň baý we gahrymançylykly taryhy ýaş watançylary, täze Galkynyş eýýamynyň mynasyp raýatlaryny terbiýelemekde örän möhüm serişdedir. Raýatlyk terbiýesinde ýaş nesle hukuk we ahlak düzgünleriniň bir-biri bilen aýrylmaz baglanyşykdaýgyny düşündirmegiň uly ähmiýeti bar. Çünki hukuk hem, edil ahlak ýaly, umumyadamzat gymmatlyklarynyň biri hasaplanýar.

Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwründe ýaş nesillerimize raýatlyk terbiýesini bermekde Umumymilli „Galkynyş“ hereketiniň düzümine girýän

jemgyýetçilik guramalaryna hem uly orun degişlidir. Olar ýurdumyzda alnyp barylýan oňyn özgertmeleriniň ähmiýetini ýaşlara düşündirmekde, ösüp gelýän ýaş nesilde sagdyn durmuşa söýgi döretmekde, döwletiň raýaty bolmak bagtyna guwanmagy we buýsanmagy, halallygy, zähmetsöýerligi, asylly adamkärçilik sypatlaryny terbiýelemekde giň möçberli wagyz-nesihat işlerini durmuşa geçirýärler.